

Elżbieta Jaszczyszyn

Edukacja ekologiczna dzieci w wieku przedszkolnym – projektowanie sytuacji i okazji edukacyjnych

Tryb życia w przedszkolu reguluje naturalny rytm wyznaczany przez zmiany zachodzące w kolejnych porach roku. Obserwowane przez dzieci przeobrażenia dokonujące się w przyrodzie pobudzają je do poznawania tego, co je otacza oraz do stawiania pytań dotyczących tego, czego doświadczyły lub czego chciałyby doświadczyć. Treści przyrodnicze stanowią również dla nauczyciela „atrakcyjny materiał” do pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym. Uwzględniają one m.in. problematykę związaną z wiedzą na temat przyrody ożywionej i nieożywionej, ochronę przyrody oraz promowanie zdrowego stylu życia w zgodzie z naturą. Wymienione zagadnienia wpisują się w definicję ekologii w kontekście zdobywania wiedzy, umiejętności praktycznych oraz rozwijania wrażliwości emocjonalnej i chęci działania na rzecz ochrony środowiska¹. Na efektywność tak określonej edukacji ekologicznej ma wpływ m.in.: a) uwzględnianie prawidłowości psychorozwojowych dzieci w wieku przedszkolnym; b) treści programowe zawarte w wybranym przez nauczyciela programie nauczania i wychowania przedszkolnego; c) sposób realizacji; d) proekologiczne/nieekologiczne postępowanie osób znaczących dla dziecka².

Wiek przedszkolny jest bardzo ważny dla podejmowania działań mających wpływ na przyszłość, kształt osobowości. Okres ten charakte-

---

¹ J. Frątczak, *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*, Bydgoszcz, 1995.

² E. Jaszczyszyn, *Globalna perspektywa przyszłości u dorosłych a kształtowanie postaw ekologicznych dzieci sześćo-siedmioletnich*, [w:] *Modernizowanie edukacji wczesnoszkolnej. Wybrane próby*, M. Magda-Adamowicz (red.), Zielona Góra, 2004, s. 133-144.

ryzuje się wszelką podatnością na wpływ nauczyciela, ogromną plastycznością psychiczną, chłonnością poznawczą, dużą zdolnością przyswajania wiadomości i umiejętności. Dziecko w tym wieku posiada duże możliwości rozwoju intelektualnego. W związku z tym istnieją szanse, by już u progu regularnej edukacji uwzględnić rozwijanie wrażliwości ekologicznej. Dzieci muszą być przekonane o tym, że stosunek do przyrody jest miarą kultury człowieka. Nie słowo, lecz praktyczny kontakt dzieci z tym, co je otacza, obserwacja organizowana przez dorosłych, przyniesie oczekiwane efekty.

Długoterminowym zadaniem jest zmotywowanie zespołów nauczycieli pracujących w przedszkolach do tego, aby dostosowywali do miejscowych warunków i wprowadzali do realizacji w swoich placówkach różnorodne programy edukacji ekologicznej. Edukacyjne działania ekologiczne mogą stać się sposobem nie tylko na nauczanie o ochronie środowiska naturalnego, ale również na naukę gospodarności w domu, oszczędności w gospodarowaniu zasobami przyrodniczymi, kultury i empatii z otoczeniem. Wiąże się to z kreowaniem postaw proekologicznych wśród uczęszczających do przedszkoli dzieci oraz dorosłych, którzy na terenie przedszkoli spotykają się ze sobą (rodziców, nauczycieli, pracowników administracji).

Celem realizacyjnym tak pomyślanej edukacji ekologicznej może być:

- Wprowadzenie elementów edukacji ekologicznej do zagadnień wychowania przedszkolnego w przystępnej formie działań w przedszkolu i w terenie;
- Podnoszenie społecznej świadomości ekologicznej nauczycieli przedszkoli;
- Zachęcanie nauczycieli przedszkoli do stosowania efektywnych (tj. interesujących dla dzieci i dorosłych, aktywizujących poznawczo) zajęć edukacji ekologicznej dla najmłodszych;
- Promocja wśród odbiorców – dzieci uczęszczających do przedszkoli oraz ich rodziców – ekologicznego stylu życia (powodującego jak najmniejsze uciążliwości dla środowiska).

Aby kształtować u wychowanków prawidłową postawę proekologiczną nie wystarczy poruszać okazjonalnie tej problematyki. Muszą to być działania poprawnie zaplanowane i systematycznie realizowane. Powstają one z potrzeby i chęci pokazywania dziecku przyrody w sposób mniej konwencjonalny, bardziej przystępny i zaangażowany, a także poznawania jej z pasją badacza i radością odkrywcy. Wycho-

wanie proekologiczne winno przebiegać zgodnie z zasadą: poznać, zrozumieć, pokochać, chronić.

Projektując edukację ekologiczną w przedszkolu nauczycielom powinna przyświecać idea, że aby dzieci zaczęły troszczyć się o środowisko muszą one dostrzec otaczający świat, jego piękno, a także skutki jakie wywołuje działalność człowieka i powstające przy tym zagrożenia środowiska.

Edukacja ekologiczna skupia się więc na kompleksowym przedstawieniu powiązań działalności człowieka z funkcjonowaniem przyrody. By edukacja ta była efektywna, nie może w niej zabraknąć intencjonalnie organizowanych przez nauczycieli sytuacji edukacyjnych i stosowania metody nazwanej „projektowaniem okazji edukacyjnych”³. Stwarza to możliwość wykorzystania pewnych cech osobowości dzieci, które szczególnie należy rozwijać w wieku przedszkolnym (przede wszystkim spontaniczność, motywację wewnętrzną, twórczość i samodzielność poznawczą). Daje też uczestnikom okazję do osobistego wpływania na przebieg nauczania.

Osiągnięcie założonych celów zależy w dużej mierze od form i metod pracy stosowanych w toku realizacji problematyki ekologicznej w czasie pobytu dziecka w przedszkolu. Poprzez różnorodne formy pracy z dziećmi pokazuje się, że środowisko przyrodnicze jest dla nich (człowieka) użyteczne, więc należy o nie dbać. Dzieci w przedszkolu biorą udział (w związku z tak określoną tematyką) w wielu sytuacjach edukacyjnych i okazjach edukacyjnych.

Termin „sytuacja edukacyjna” może być poddany analizie w szerszym lub węższym zakresie. W szerokim ujęciu każdy kontakt z otaczającą nas rzeczywistością można nazwać sytuacją edukacyjną, dzięki której czegoś się uczymy. Mamy tu do czynienia z uczeniem się rozumianym szeroko (rejestrowanie doświadczenia w ludzkiej pamięci w formie zapisu informacyjnego i w formie czynnościowej). Nie wyklucza się też w tym procesie przypadku. Rezultatem jest to, co człowiek wie i to, co potrafi wykonać jako czynność⁴.

W ujęciu wąskim „sytuacja edukacyjna” (okazja edukacyjna) mieści w sobie działania intencjonalne. Dzięki specjalnie zaplanowanym i przygotowanym warunkom do działania, możliwe jest naucze-

---

³ *Ekologiczna edukacja przedszkolna*, E. Jaszczyszyn (red.), Białystok 2003, s. 27-137.

⁴ W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa 1984, s. 200.

nie się czegoś. Jej istota tkwi w stworzeniu warunków do własnej aktywności poznawczej uczestników. Proponowane treści, wartości czy obraz świata w niej podawany jest propozycją, do której uczestnik – podmiot może się ustosunkować i po swojemu ją przyswoić. Warunkami koniecznymi dla powstania sytuacji i okazji edukacyjnej są:

- a) poczucie bezpieczeństwa – fizycznego i psychicznego warunkuje podejmowanie przez uczestników jakiegokolwiek aktywności innej, niż skierowanej na przetrwanie. Atmosfera wzajemnego poszanowania i akceptacji oraz dobra komunikacja zachęca do uczestniczenia w proponowanych działaniach, bez obawy o brak sukcesu. Powoduje to uruchamianie całego potencjału, jakim dysponuje dziecko i dorośli,
- b) poczucie sensu – pojawia się w związku z tym, co robią, na co się godzą i czego oczekują uczestnicy. Najmłodszy bawią się, akceptują zabawę jako podstawową formę własnej aktywności i oczekują... zabawy. Osoby dorosłe spostrzegane są jako potencjalne źródło informacji, inspiracji i zabawy. To nadaje sens dziecięcym działaniom. Wraz z wiekiem poczucie sensu uzyskuje się także przez to, że się rozumie (i akceptuje) cele, metody, sposób i organizację pracy. Ma to miejsce w szczególności wtedy, gdy istnieje możliwość wpływu na kształt programu pracy. Należy pamiętać, że przekonanie nauczycieli o sensie jakiejś działalności nie jest tożsame z przekonaniem uczestników (chodzi tu o autentyczną akceptację, a nie bierne podporządkowanie się propozycjom dorosłego),
- c) aktywność – fizyczna i poznawcza pojawia się w naturalny sposób pod wpływem np. ciekawych bodźców (tematyki, warunków otoczenia, pomocy dydaktycznych), możliwości indywidualnego tempa pracy, modyfikowania lub realizowania pomysłów innych niż proponowane przez dorosłego, kontynuacji w następnym dniu, wypracowywania wniosków w toku wysiłku indywidualnego i zbiorowego,
- d) poczucie wspólnoty – do niedawna klasyczna sytuacja edukacyjna służyła celom indywidualnym. Ktoś uczestniczył w zajęciach, ponieważ chciał się czegoś nauczyć. Dziś jednak sytuacja (okazji) edukacyjnej używa się po to, by ludzi poznawać ze sobą, integrować, sprawiać, by dostrzegali oni sens we wspólnym działaniu⁵.

Zdaniem R. M. Łukaszewicza, „aby wspomagać, inspirować i kierować procesem edukacyjnym, trzeba tworzyć, organizować i reorganizować okazje; po prostu projektować je!”⁶. Okazja edukacyjna rozumiana jest jako sposób działania (metoda). Nauczyciele pracujący tą metodą „projektują okazje edukacyjne”.

⁵ J. Jakubowski, *Sytuacja edukacyjna – materiały poseminaryjne*, maszynopis.

⁶ Rozmowa A. Kienig i M. Głoskowskiej-Soldatow z prof. dr hab. Ryszardem M. Łukaszewiczem, *Edukacja, jak poezja, jest sposobem patrzenia na świat*, „Test” 1997, nr 1 (7), s. 96-104.

Metoda projektowania okazji edukacyjnych zawiera następujące elementy⁷:

Przedmiot odkrycia – zastanawiamy się, czy pomysł okazji dotyczy poznania czegoś nowego dla uczestnika, nauczania posługiwania się nowymi przedmiotami, narzędziami lub słowami, czy też chodzi nam o umożliwienie uczestnikowi tworzenia czegoś zupełnie nowego dla niego.

Punkt wyjścia zajęć – organizujemy takie zdarzenia, które zaciekawiają uczestników, skierują ich uwagę na to, co wiąże się z okazją edukacyjną oraz wzbudzą chęć uczestniczenia w dalszych działaniach. Dobrze byłoby, aby sytuacja początkowa niosła ze sobą element zaskoczenia, niespodzianki czy wywołała zdziwienie. W tym celu wykorzystujemy: a) przedmioty materialne – zabawki, narzędzia, obiekty przyrodnicze, przedmioty codziennego użytku, książki, mapy, przewodniki itp.; b) dźwięki – melodie i piosenki jako ilustracje muzyczne, nagrania odgłosów z życia codziennego; c) słowa jako narzędzie komunikacji i/lub tworzywo literackie; d) ruch – scenki pantomimiczne; e) światło; f) obrazy – zdjęcia, filmy, przeźrocza, zdjęcia, rysunki itp.

Zadania – przewidując zadania lub tworząc je w czasie trwania okazji edukacyjnej, bierzemy pod uwagę zadania otwarte i zamknięte. Należy jednak pamiętać o preferowaniu zadań otwartych. Dopuszczają one możliwość znacznej różnorodności sposobów uzyskiwania wyników i samych wyników. Dzięki nim: a) wzmacniamy przekonanie uczestników o osobistym wpływie na przebieg zdarzenia (poczucie kontroli nad sytuacją) i o podmiotowym traktowaniu; b) dostarczamy możliwości uzyskania przez uczestników informacji co do własnych możliwości w zakresie, jaki wyznacza zadanie; c) wykorzystujemy naturalną podatność na włączanie nowych informacji w trakcie wykonywania zadania (częsta sytuacja przy wykonywaniu zadań dywergencyjnych). Z kolei zadania zamknięte pełnią odmienne funkcje. Zamknięty zbiór wyników jest źródłem niezbędnych dawek informacji, które jako pewne i sprawdzone, są potrzebne w życiu każdego członka społeczności ludzkiej.

Warunki materialne – wybieramy miejsce lub miejsca, w których będzie przebiegać okazja edukacyjna (sala, ogród przedszkolny, las, łąka itp.), zastanawiamy się, jakie przedmioty, teksty, nagrania, obiekty przyrodnicze będą potrzebne. Należy uwzględnić to, które z potrzebnych

---

⁷ J. Zwiernik, *Alternatywa w edukacji przedszkolnej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wrocław 1996, s. 58-59.

rzeczy zgromadzimy sami, a w posiadanie których wejdziemy dzięki uprzejmości innych osób. Nie zapominamy o materiałach i narzędziach, jakimi uczestnicy będą się posługiwać w trakcie swoich działań. Należy zadbać o dostateczną ilość rekwizytów, aby mieli oni do nich swobodny dostęp i możliwość wyboru.

Elementy wymagające wyeksponowania – jako osoby projektujące okazję edukacyjną, w tym miejscu powinniśmy zastanowić się, czy i co szczególnie ważnego zawiera nasz projekt. Ten element projektowanej okazji edukacyjnej pozwala na ponowny wgląd w przebieg spotkania. Oznacza to prowadzenie rozmów indywidualnych, jak i z całą grupą w trakcie wszystkich działań. Mogą one dotyczyć spraw związanych z wykonywanym zadaniem, ale także odległych od analizowanej problematyki (np. treść zadania, formy pracy, sposób wykonania oraz tworzywo czy jego właściwości, posiadane przez uczestników własne doświadczenia). Unikamy występowania w roli osoby, która jako jedyna jest w stanie dokonać oceny i sformułować wnioski. Dążymy raczej do aranżowania sytuacji pobudzających ich do formułowania samoocen będących refleksją nad własną konsekwencją (lub jej brakiem) w działaniu, zachęca do tworzenia indywidualnych kryteriów ocen.

pozytywnym postawom wobec przyrody, ochrony środowiska, kształtowania i zachowań proekologicznych sprzyjają stosowane w przedszkolu formy pracy z dziećmi. Mają one szerokie zastosowanie w proponowanych dzieciom okazjach edukacyjnych. Zaliczamy do nich:

- 1) praktyczne działania na rzecz ochrony środowiska (prace społeczno-użyteczne, porządkowanie terenu, uprawa i pielęgnowanie roślin, hodowla zwierząt, budowanie karmników i budek lęgowych, opieka nad pomnikami przyrody, uczestnictwo w konkursach i akcjach ochrony środowiska, propagowanie idei ochrony środowiska przez afisze i plakaty, wystawki tematyczne, prowadzenie kącika ekologicznego, biblioteczki ekologicznej, wykonywanie albumów, zbieranie wierszy i zabaw o tematyce proekologicznej), rejestrowanie przyrody przy pomocy ołówka, kartonu, modelowanie z gliny, aparatu fotograficznego, magnetofonu, itp.;
- 2) obserwacje świata roślin i zwierząt, zjawisk przyrodniczych i społecznych;
- 3) eksperymenty obrazujące procesy przyrodnicze i skutki ludzkiej ingerencji, pokazy;
- 4) opowiadania, opisy, praca z tekstem literackim;
- 5) gry i zabawy (terenowe, badawcze, gimnastyczne, dydaktyczne, loteryjki obrazkowe, zabawy rytmiczno-muzyczne, dramowe);
- 6) wycieczki i spacer (podglądanie życia przyrody, zaobserwowanie,

jak ludzie szpecą i niszczą przyrodę oraz ją ratują, przyzwyczajanie dzieci do szanowania przyrody i poczucia odpowiedzialności za nią, ogród przedszkolny jako ostoja przyrody⁸);

- 7) kontakt ze sztuką poświęconą przyrodzie (muzyka, obrazy, zdjęcia);
- 8) twórczość plastyczna dzieci, tworzenie kompozycji z zebranych darów natury itp.

Warto w działaniach edukacyjnych nie tracić z pola widzenia sytuacji edukacyjnych (w szerokim tego słowa znaczeniu). Ogromny wpływ na zachowania dzieci ma środowisko. W okresie dzieciństwa słowa (nakazy, napomnienia, wyjaśnienia i inne przekazy skierowane do intelektu dziecka) odgrywają nikłą rolę lub są bez znaczenia wobec otaczającego dziecko świata przedmiotów oraz rzeczywistych zachowań ludzi. U. Bronfenbrenner w rodzinie widzi prymarny kontekst rozwoju jednostki, czyli taki, w „którym dziecko może obserwować i przyjmować wzory coraz bardziej złożonej aktywności we współdziałaniu lub pod bezpośrednim kierownictwem osób, które posiadają wiedzę i umiejętności jeszcze przez dziecko nie opanowane i z którymi dziecko ma ukształtowane pozytywne stosunki emocjonalne”⁹. Dla dzieci modelami są rodzice, nauczyciele, rodzeństwo, rówieśnicy, bohaterowie książek, postacie z filmów. Język gestów, który dzieci odczytują trafnie i bez trudności, stanowi uzupełnienie zdobywanych przez nie wzorców zachowania. Początkowo odbywa się to nieświadomie. Następnie poprzez bardziej świadome działania – w zabawie tematycznej. Dzieci naśladują w niej zachowania dorosłych (nie dokonując wyboru zachowań, bo nie posiadają jeszcze umiejętności oceny, co dobre, a co złe). Obserwując tego typu zabawy, można zauważyć, iż ich treść jest odtworzeniem „scen” uprzednio zaobserwowanych w środowisku.

Naśladownictwo to najpowszechniejszy sposób uczenia się. Dorośli nie zawsze zdają sobie sprawę z tego, że ich sposób reagowania, stosunek do świata dziecko naśladuje i przyswaja. Dzięki naśladownictwu następuje przecież identyfikacja z płcią, opanowywane są role społeczne, wbudowywane są szczegółowe skrypty zachowań. Nawet jeśli wiemy o fundamentalnym znaczeniu naśladownictwa w rozwoju dziecka, w praktyce na tym sposobie uczenia się nie opieramy wychowania. Zamiast niego często ingerujemy przy pomocy zupełnie innych metod.

⁸ M. Korniluk, *Przedszkolna ostoja przyrody*, [w:] *Ekologiczna edukacja przedszkolna*, E. Jaszczyszyn (red.), Białystok 2003, s. 141-151.

⁹ M. Tyszkowa, *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 1, Warszawa 1996.

